

Майстрок В'ячеслав,

студент III курсу, кафедра історії України

ТРАНСФОРМАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР ГЕТЬМАНЩИНИ ПІД ЧАС ДІЯЛЬНОСТІ ДРУГОЇ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ

Дана стаття присвячена дослідженню утворення Другої Малоросійської колегії, описується початок діяльності колегії. Простежується трансформація управлінських установ Гетьманщини, їх підпорядкування та повна інкорпорації до управлінських структур Другої Малоросійської колегії.

Ключові слова: Друга Малоросійська колегії, трансформація, Кирило Розумовський, приєднання, Петро Рум'янцев, канцелярія, геральдика.

Трансформация управленческих структур Гетманщины во время деятельности Второй Малороссийской коллегии

Данная статья посвящена исследованию образования Второй Малороссийской коллегии, описывается начало деятельности коллегии. Прослеживается трансформация управленческих учреждений Гетманщины, их подчинения и полная инкорпорации в управленческих структур Второй Малороссийской коллегии.

Ключевые слова: Вторая Малороссийская коллегии, трансформация, Кирилл Разумовский, присоединения, Петр Румянцев, канцелярия, геральдика.

Transformation of the Hetmanate's administrative structures during the Second Little Russian Collegium

This article is devoted to the study of the formation of the Second Little Russian College, describing the beginning of the work of the college. The transformation of the Hetmanate's administrative institutions, their subordination and full incorporation into the administrative structures of the Second Malorossiysk Collegium can be traced.

Keywords: Second Little Russian Collegium, Transformation, K. Razumovsky, joining, P. Rumyantsev, office, heraldry.

Друга половина XVIII ст. є останнім підрізком в історії Гетьманщини, протягом якого вона існувала, як самостійний політичний об'єкт. Відсторонення від влади гетьмана Кирила Розумовського та створення Другої Малоросійської колегії у 1764 р., поставило крапку в історії Гетьманщини. Друга Малоросійська колегія, протягом довгого часу була керівним органом на території України-Гетьманщини. Її завданням була інкорпорація українських земель до складу Російської імперії, саме вона проводила низку важливих економічних, політичних, військових та соціальних реформ, тому її дослідження є дуже важливим для історії нашої держави. Але на жаль сьогодні вивчення цієї картини ще далеко не повне. Немає ніяких сумнівів, що з'ясування логіки розвитку історичних подій, явищ та процесів, які супроводжували знищення української автономії, є дуже важливим етапом для історії України.

В дореволюційній історіографії питання знищення автономії Гетьманщини, було описане в багатьох працях. До найбільш визначних дослідників цього періоду можна віднести: О. М. Лазаревського, Д. М. Бантиш-Каменського, О. О. Васильчикова та Г. А. Максимовича.

В радянський період проблема знищення Гетьманської держави, через політику влади, мало привертала увагу істориків, але після лібералізації комуністичного режиму до цієї теми одним із перших звернувся О. І. Путро.

В українській історіографії є низка праць, які були присвячені політичній та економічній історії Гетьманщини другої половини XVIII ст. До найбільш визначних дослідників цього періоду можна віднести О. К. Струкевича, дослідженням проблеми втрати Україною автономії займався В. В. Кривошея. Господарсько-адміністративна діяльність Петра Рум'янцева, знайшла своє відображення в праці. На сьогоднішній день доволі мало праць, які стосуються Другої Малоросійської колегії, це питання згадується лише опосередковано в деяких загальних дослідженнях таких дослідників як: Н. М. Яковенко, В. М. Горобець, Б.О. Галь та Д. Колака.

Одразу після приходу до влади Катерини II, російським самодержавством було взято курс на ліквідацію автономії Гетьманщини. 28 лютого 1763 р. імператриця, звернулася до гетьмана Кирила Розумовського з «милостивим словом», у якому висловила невдоволення роботою гетьманату та прирівняла гетьманат до інших «нижних мест» Російської імперії. Вона висловила незадоволення тим, що від гетьмана ні в Сенат, ні їй особисто не приходили рапорти про проведену роботу¹³. Того ж року російська самодержиця надіслала до Сенату указ «О учинении Малой Росии новой и вернейшей ревизии» з використанням російських офіцерів. Бажання провести нову ревізію, не повідомивши про неї гетьмана, з використанням великоросійських офіцерів, означало, що імператриця не довіряла попереднім ревізіям в Україні, в тому числі ревізії 1763 р., яка проводилася відповідно з універсалом Кирила Розумовського від 15 березня 1763 р. і про яку російський уряд знав.

Імператриця одразу спрямувала всі зусилля на посилення своєї влади та ліквідацію гетьманства, тому було негайно викликано гетьмана Кирила Розумовського до Петербургу, для подання прохання про звільнення його від гетьманства, в іншому випадку йому забороняли з'являтися при дворі. Протягом дев'яти місяців Розумовський зволікав з цим ультиматумом¹⁴. У відповідь на таку хухвалість 4 лютого 1764 р. у таємній настанові князю Олександрю Олексійовичу Вяземському було чітко поставлено задачу на ліквідацію автономії України та скасування гетьманства. Відчуваючи зволікання гетьмана, імператриця таємно направила в Україну три армійські полки¹⁵ та спонукала Сенат видати указ про знищення в Гетьманщині порохівих складів, разом із тим у стан

¹³ Струкевич О. К. Україна - Гетьманщина та Російська імперія протягом 50 - 80 - х рр. XVIII століття (політико - адміністративний аспект проблеми) / Олексій Карпович Струкевич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. – С.29.

¹⁴ Там само. – С.31.

¹⁵ 5.Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века / А. И. Путро. – Київ : Вища школа, 1988. – С. 29.

бойової готовності були підняті усі війська, які знаходилися на території України, підняті усі військові укріплення. Але в жовтні того ж року, Кирило Розумовський погодився йти у відставку.

Останню крапку в гетьманській справі було поставлено маніфестом від 10 листопада 1764 р. Імператрицею Катериною II: «Після всемілостивішого від нас звільнення графа Кирила Розумовського, за його проханням, з чину гетьманського наказуємо нашому Сенатові для належного управління в Малій Росії створити там Малоросійську колегію, в якій бути головним нашому генералу графу Румянцеву.

Після створення колегії Петро Рум'янець враховуючи автономістичні настрої старшин, намагався не допустити розвалу механізмів управління краєм, він планував не зруйнувати верхній ешелон гетьманської державної адміністрації, а підпорядкувати його собі. Для цього насамперед він запланував встановити контроль над Генеральною військовою канцелярією, адже після гетьмана вона була найвищим органом виконавчої влади на Українських землях¹⁶. Йому сприяла та обставина, що саме майбутнім українським членам колегії колишній гетьман К. Розумовський доручив управління Гетьманщиною на час його від'їзду до Петербургу¹⁷, троє із них, крім генерального осавула Журавки, якому поряд із іншими старшинами доручалося управління козацьким військом, були членами Генеральної військової канцелярії і вершили державні справи Лівобережжя з 9 січня 1764 р., дня від'їзду гетьмана до Петербургу до 8 квітня 1765 р., дня прибуття до Глухова П. О. Рум'янцева та російських членів Другої Малоросійської колегії. Після заснування колегії та підпорядкування їй Канцелярія Малоросійського скарбу, восени 1766 р. її очолив член колегії росіянин Дмитро Натальїн, це надало можливість імперським властям відновити фінансовий нагляд за Україною. Реорганізована Канцелярія Малоросійського скарбу щомісяця була зобов'язана рапортувати колегії про проведenu роботу, а також за поданням Сенату складати відомості до імперського центру про піврічні та річні фінансові

¹⁶ Струкевич О. К. Вказ.пр. – С. 39.

¹⁷ Там само. – С. 43.

надходження. Ревізією Українських фінансів під час гетьманування Розумовського займалася Генеральна лічильна комісія, яка перебувала у віданні Канцелярії Малоросійського скарбу, але восени 1765 р. П. Рум'янцев перепідпорядкував її Другій Малоросійській колегії, тим самим перетворивши її на дієвий ревізійний орган. За допомогою лічильної комісії імперські власті провели ревізію прибутків та витрат України. На початку 1765 р. в гетьманаті створилася складна фінансова ситуація, яку Генеральна військова канцелярія могла вирішити лише за сприянням П.О. Рум'янцева, тому і звернулися до нього. 19 січня 1765 р. Канцелярії Малоросійського скарбу відрепортувала, що грошей на канцелярські, адміністративні витрати на теперішній рік немає. Незабаром після відновлення фінансового нагляду за Лівобережжям, царський уряд часто використовував українські кошти. Так сталося наприклад у березні 1772 р., коли Катерина II наказала виділити із казни України 100 000 рублів¹⁸.

До створення колегії центральною судовою інстанцією гетьманату на Українських землях залишався реорганізований Кирилом Розумовським восени 1760 р. Генеральний військовий суд. Він був одним з чинників судової реформи, розпочатої у 1763 р. Щоб не втратити контроль над українським судочинством, особливо в період його реформування, Друга Малоросійська колегія включила Генеральний військовий суд до нової системи влади в Україні¹⁹. До створення колегії Генеральний суд складався з дванадцяти осіб: двох генеральних суддів і десяти членів-представників від кожного полку, які щорічно переобиралися. З самого початку свого існування колегія підпорядкувала Генеральну військову канцелярію. З 1 листопада 1765 р. вона стала апеляційною установою над ним, розіславши наказ про передачу до колегії при рапортах всіх судових матеріалів у випадку, коли одна із сторін не згодна із вирок суду і подавала апеляцію до колегії. Разом із тим було значно звужено компетенцію Генеральної військової канцелярії, надавши їй

¹⁸ Там само. – С. 46.

¹⁹ Лазаревський А.Л. Описание Малороссии. – Т.1. – Київ, 1888. – С. 380.

компетенцію апеляційної установи над місцевими судами. Наприкінці листопада колегія зобов'язала суд відрапортувати на отриманий указ від неї протягом трьох днів²⁰. В літку 1767 р. розпочалася реорганізація старого Генерального суду в департамент Другої Малоросійської колегії. В серпні 1767 р. колегія розіслала в усі полки укази, в яких зазначалося більше не проводити щорічних виборів до Генеральний військовий суд, що фактично означало ліквідацію цього судового органу. Урочистим актом який завершив політико-адміністративну реорганізацію Генерального військового суду, стало приведення судів у Другій Малоросійській колегії до присяги. Звувивши апеляційні функції Генерального військового суду, колегія часто використовувала його для здійснення адміністративно-судового контролю над місцевими судовими органами, як порушували порядок судочинства, зволікали з рішеннями царського уряду та самої колегії.

В ході приєднання до колегії гетьманського державно-адміністративного апарату влади, самих найменших реорганізаційних змін зазнала Канцелярія генеральної артилерії. Цей орган і після перетворень на департамент Другої Малоросійської колегії залишався під командуванням генерального обозного, члена Генеральної військової канцелярії, а з 1765 р., члена колегії Семена Кочубея. Безпосереднє керівництво справами продовжував здійснювати осавул генеральної артилерії Григорій Кологривий та хорунжий Юрієвич²¹. Із заснування нового органу управління, Канцелярія генеральної артилерії стала підзвітною та підлягала фінансовому контролю з боку Генеральної лічильної комісії. До компетенції цієї канцелярії входили артилерія, її інфраструктура, фортифікаційні споруди Лівобережної України. Після указу Катерини II від 2 березня 1764 р., компетенція Канцелярії генеральної артилерії була звужена. Після ультиматуму гетьману Кирилу Розумовському про зречення від гетьманської посади,

²⁰ Струкевич О.К. Вказ.пр. – С. 43.

²¹ Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини / В. Кривошея. – Київ : ІПЕНД ім. І. Кураса, 2008. – С. 253.

царським урядом в Україні було знищено всі порохіві склади. Тому на деякий час було припинено виробництво пороху, але не селітри (його складової частини). Колегія всі питання щодо виробництва, використання та зберігання пороху під свій контроль, Канцелярія генеральної артилерії могла видавати наявний у її льохах порох, лише за прямими указами Другої Малоросійської колегії, при цьому обов'язково рапортуючи про їх виконання. Лише з дозволу колегії проводилося списання пороху, а виробництво пороху контролював сам генерал-губернатор²². Незважаючи на те, що в ході підпорядкування центральних органів гетьманату Другій Малоросійській колегії, найменшої реорганізації зазнало і Канцелярія генеральної артилерії, в цілому ж правління козацьким військом було повністю реорганізоване. Військово-оперативне керівництво після усунення гетьмана та передачі влади Петру Рум'янцеву справ гетьманської похідної канцелярії зосередилося в руках Малоросійського генерал-губернатора, президента Другої Малоросійської колегії і головного командира українськими військами та військами, дислокованими в Україні. Таким чином можна сказати, що Петро Рум'янець зосередив усі повноваження гетьмана в своїх руках.

В період з 1766-1767 рр. Друга Малоросійська колегія почала використовувати нову геральдику. Отримавши нові зразки герба та печатки, колегія 3 квітня 1766 р. прийняла рішення про їх використання. Цього вимагав царський указ від 23 лютого 1766 р.²³ В новому варіанті герб Другої Малоросійської колегії складався із зображень державного герба (чорного двоголового орла на золотому фоні) та гербів п'яти давніх князівств, розміщених на розгорнутих крилах орла. Всі старі символи влади Гетьманщини за рішенням Другої Малоросійської колегії від 5 грудня 1767 р. були передані на збереження до архіву.

Отже протягом другої половини 60-х років XVIII ст. Генеральна військова канцелярія була підпорядкована а згодом

²² Струкевич О.К. Вказ.пр. – С. 49.

²³ Лазаревский А. По поводу ста лет от смерти гр. П. А. Рум'янцева / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1896. – № 12. – С. 374–398.

поглинута Другою Малоросійською колегією. Інші установи гетьманату зазнавши внутрішньої перебудови, потрапили під адміністративний нагляд колегії, а пізніше були перетворені на департаменти Другої Малоросійської колегії. Впродовж першої половини 1768 р. завершилася трансформація адміністративного та судового управління Лівобережною Україною. Тоді канцелярія Другої Малоросійської колегії було поділено на три експедиції, між якими було розподілено справи реорганізованих гетьманських центральних установ. Перша експедиція стала вести справи Канцелярії генеральної артилерії, друга-справи Канцелярії Малоросійського скарбу та Генеральної лічильної комісії, третя-справи Генерального військового суду²⁴. Таким чином, центральні установи, що були керівними в Гетьманщині, царськими властями були перетворені на знаряддя асиміляційної політики Російської імперії.

Науковий керівник – *Бачинська Олена Анатолівна*,
завідувач кафедри історії України, професор, доктор історичних
наук.

²⁴ Струкевич О.К. Вказ.пр. – С. 49.